

MÂVERÂÜNNEHİR FIKİH KÜLTÜRÜNÜN ETKİLERİ (KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ)

Yusuf ŞEN*

Öz

Mâverâünnehir, “*nehrin ötesi*”; “*çayardı*” anlamlarında kullanılmakta olup Amuderya (Ceyhun), Siriderya (Seyhun) arasında kalan, özellikle Türklerin yaşadığı ve bugün ise Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan’ın bulunduğu bir bölgedir. İslam medeniyetinin geliştiği Semerkant, Buhara gibi şehirler de bu bölgede yer almaktadır.

İslam, Hz peygamber zamanından itibaren dünyanın değişik yerlerine yayılmış ve bu yerlerden biri olan Mâverâünnehir, İslam’ın ilim ve medeniyet merkezlerinden biri olmuştur. Mâverâünnehir demek; İslam medeniyetinin temel taşları olan *Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf* gibi İslami ilimlerin, İslam dünyasına yayılması demektir. Söz konusu İslami ilimler içerisinde insan hayatını şekillendiren ibadet ve muamelat ile ilgili hükümler fikhın alanına girmektedir.

Tarihte ilim ve irfanla inkişaf eden Mâverâünnehir, yetiştirdiği âlimlerle İslami ilimlerde ve özellikle de fıkıh, *-İslam Hukuku-* alanında dikkate şayandır. Mâverâünnehir fıkıh havzasında yetişen fıkıh âlimleri ve bu âlimlerin yazdıkları fıkıh eserleri, yıllarca medreselerde okutulmuş, bu eserlere şerhler ve haşiyeler yazılmıştır.

Mâverâünnehir bölgesinde oluşan fıkıh kültürü, o zamanki Müslümanların fikhî hayatında olduğu gibi, günümüzde de özellikle Hanefî anlayışının benimsenmesinde önemli role sahiptir. Hiç şüphesiz fıkıh hayatına etki eden Mâverâünnehir anlayışı, Kırgızların İslami hayatlarında da önemli etkiye sahiptir. Karahanlılar zamanında İslam’ı kabul eden Kırgızlar, bu etkiye sahip olarak, İslam’ın fikhî yönü olan ibadet ve muamelat hükümlerini hayatlarında uygulamışlardır. Mâverâünnehir fıkıh anlayışının, İslam’ı kabul eden sünî Kırgızların ibadet hayatını nasıl şekillendirdiği örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mâverâünnehir, fıkıh, Kırgızlar, ibadet.

THE EFFECTS OF MAWARA'UN NAHR FIQH CULTURE ON KIRGHIZ LIFESTYLE

Abstract

Mawara'un nahr is generally used for the meanings of "the other side of the river" , "backwards of the river" and it is the region placed between the rivers of Syr Darya(Seyhun) and Amu Darya (Ceyhun) where especially the Turkish live and temporarily related to the the countries of Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan. The cities of Samarkand and Bukhara, where Islamic civilization developed, are in this region.

* Yrd. Doç. Dr.; Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, ysen@bayburt.edu.tr.

Islam has spread different parts of the world since the time of Prophet Mohammed and Mawara'in-nahr is one of these places and became one of the Islamic study center. Mawara'un-nahr means the development and spreading of the Islamic studies such as the Koran, Hadith,Fiqh,Islamic Theology and Sufism.Among the Islamic Studies, worship and treatment that forms human life, are in the study of fiqh.

Mawara'un-nahr, developed with Islamic study and knowledge, called everybody's attention to its own scholars on Islamic Justice and especially on Fiqh Islamic Justice. In the history, the fiqh scholars had raised in the Mawara'in-nahr fiqh area and their works had been read at the madrasas for years, explanations and marginal notes had been written about them.

The fiqh culture developed in Mawara'un-nahr, just like that period's Muslim's ideological life now it also has an important role especially on the appropriation of Hanafi perceptiveness. Undoubtly, Mawara'un-nahr perspective that affected fiqh life, had an important effect on the Kirghiz Islamic life style, too.During the Karakhanidis period the Kirghiz accepted Islam, with this effect tgrt put into practise,worshipping and treatment the Islamic perspective of fiqh in their lives. How the Mawara'un-nahr fiqh perspective formed the Kirghiz Worshipping will be explained with examples.

Keywords: Mawara'un-nahr, fiqh, The Kirghiz, treatment.

I. Giriş

Mâverâünnehir, İslam medeniyetine beşiklik eden önemli coğrafyalardan biridir. 610 yılında Mekke'de doğan İslam, Hz. Peygamber, Hulefa-i râşidin ve diğer sahabiler vesilesiyle dünyanın birçok yerine yayılmıştır. Ahnef b. Kays tarafından Sâsânî hükümdarı Yezdecird'in öldürülmesinden sonra Horasan, Toharistan bölgelerinde birtakım fetihler gerçekleştirmiş ve İslam orduları Mâverâünnehir sınırındayken Hz. Ömer, Ahnef'e bir mektup yazarak: “*Sakın nehrin/Ceyhun'un karşı tarafına geçmeyiniz, beri tarafında durunuz.*”¹ talimatını vermiştir. Hz. Osman zamanında Mâverâünnehir'e ulaşan İslam,² bu yöreyi hayat veren medeniyetle müjdelemiş, insanlığın gerçek aydınlığa kavuşmasına yardım etmiş, Hz. Ali zamanında ise fethedilen yerlerin ancak muhafazası sağlanabilmiştir.³

Mâverâünnehir medeniyetinde İslam, farklı ilim dallarıyla tezahür etmiş, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Metodoloji, Astronomi, bilim ve felsefe oluşmuştur. Bölgede güçlenen ve filizlenen İslam, Mâverâünnehir'in İslam tarihine ilimle, fıkıhla ve İslam dünyasına bahşettiği fakihlerle, muhaddislerle ve birçok ilim adamıyla damga vurmasını sağlamıştır.

¹ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed b. Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire ts., IV, 63.

² Belâzurî, Ebû Hüseyin Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, Thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut 1983, s. 593-594.

³ Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 8.

Nehrin ötesi anlamında Mâverâünnehir, Buhara'dan Semerkant'a, Fergana'dan Merginân'a, Serahs'tan Şaş'a, Taşkent'ten Özkent'e ve Oş'a kadar ilmin geliştiği, fıkıhın hayat bulduğu, Hanefî Mezhebi'nin kök saldıği, Serahsîlerin, Özkendîlerin, Buharîlerin ve daha ismini sayamadığımız birçok âlimin yetiştiği yerler olmuştur. Buralarda yetişen âlimler eserleriyle çağlara kaynak olmuştur. Kuduri'nin (ö.428/1037) *el-Muhtasar*'ı; es-Serahsi'nin (ö.483/1090) *el-Mebsût*'u; Ebu'l-Kasım es-Semerkandî'nin (ö.556/1161) *Multekâ fî'l-Fetâvâ*'sı, Ebu Bekr es-Semerkandî'nin (ö.538/1144) *Tuhfetu'l-Fukâhâ*'sı Alaüddin el-Kâsânî'nin (ö.587/1191) *Bedâiu's-Sanâ'î fî Tertîbi's-Şerâi'i*, Burhanuddin el-Merğînânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidâye*'si, Kadıhan Fahrüddin el-Ferğânî'nin (ö.592/1196) *Fetâvâ*'sı, Ali el-Pezdevi'nin (ö.482/1089-90) *Kenzu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*'u, Sadru's-şeria Ubeydullah b. Mesud'un (ö.747/1346-7) *Tenkîhu'l-Usûl*'u bunlardan bir kaçıdır.

Mâverâünnehir'de gelişen ilimlerden biri olan fıkıh, Hanefîlerin eserleriyle taçlanmış, birçok Hanefî fıkıh âlimi yetişmiştir. İnsanların ibadet ve muamelatıyla ilgili olan İslam fıkıhının temel konuları açıklanarak Anadolu Selçukluları başta olmak üzere Osmanlı Hukuk anlayışına etki etmiştir. Mâverâünnehir, bölgede yaşayan insanları fıkıhla tanıştırmış, birçok âlimiyle günümüze ışık tutarak fıkıhın somutlaşmasını sağlamıştır.

Mâverâünnehir'de şekillenen fıkıh anlayışı, günümüze kadar akan bir nehir olmuştur. Mâverâünnehir'de yetişen âlimler, X. asırdan itibaren İslam'la tanışan birçok Türk boyuna da etki etmiş ve bu temel anlayış günümüze kadar devam etmiştir. Türk boylarından olan Kırgızlar, Mâverâünnehir fıkıh anlayışından geç de olsa etkilenmiş, bu anlayışı yaşar hale gelmiştir. İslam'ı kabul eden ve Kırgızlar, yaşadığı tarihsel süreçte çoğu zaman fıkıh hayatlarında tam olarak yaşayamamış olsa da özellikle Mâverâünnehir'e dâhil olan Taşkent, Fergana, Buhara gibi havzalara yakın olanlar fıkıh kültüründen daha fazla istifade etmiştir. Bu süreç kimi zaman güçlenerek ve kimi zaman zayıflayarak XX. asra kadar gelenek olarak sürmüştür.

Günümüzde Kırgızların yaşayarak somutlaştırdığı fıkıh temelleri, Karahanlılar zamanından itibaren gelişen fıkıh kültürünün referanslarıyla şekillenmiştir. Makalemizde Mâverâünnehir fıkıh kültürü ve fıkıh havzalarıyla, tarihsel süreçte gelişen Kırgızların fıkıh hayatına ışık tutan Mâverâünnehir fıkıh coğrafyasının izleri ve Kırgız hayatına etki eden yönleri açıklanacaktır. Ayrıca "Mâverâünnehir'de fıkıh nasıl başlamıştır, fıkıhçıların başvurduğu başlıca kaynaklar nelerdir, Mâverâünnehir'de fıkıh anlayışının özellikleri nelerdir?" sorularına cevap aranacaktır.

II. Mâverâünnehir

Nehrin ötesi anlamında kullanılan Mâverâünnehir,⁴ Siriderya ve Amuderya nehir havzalarının içinde bulunduğu genel bölgenin adıdır. Tam anlamıyla Mâverâünnehir topraklarının sınırlarını çizmek mümkün değildir. Mâverâünnehir kavramı, IX. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmış, Arapça kaynaklarda Mâverâül-Ceyhûn, Türk kaynaklarında ise Çayardı olarak isimlendirilmiştir.⁵

Mâverâünnehir şehirlerinden olan Semerkant ve Buhara “İslam’ın kubbesi”, “dünya cennetlerinin önde geleni” namını almıştır.

Mâverâünnehir toprakları, İslamlaşmadan önce Soğdlular, Türkler ve Arapların yaşadığı bölgeler olup buralarda Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Hıristiyanlık, Yahudilik, Şamanizm, Mecûsîlik ve Mezdekiyye yaygın olarak bulunuyordu.⁶ Mâverâünnehir Horasan topraklarının genelini İslam’la tanışması, Emevi hâkimiyetinin Çin sınırlarına dayanması Kuteybe b. Müslim zamanında olmuştur.⁷ Kuteybe b. Müslim’in bölgeye askerî garnizonlar kurması, bu garnizonların başlarına Müslümanları getirmesi, halkla olan olumlu ilişkileri İslam’ın halk arasında kabul görmesinde etkili olmuştur. Daha sonraki süreçlerde Göktürk Devleti’nin yıkılması sebebiyle Çin etkisinde kalan Mâverâünnehir toprakları, Talas savaşıyla (133/751) bu etkiden kurtulmuş, İslam’ın yayılmasının hızlanmasıyla da İslam hâkimiyetine girmiştir.⁸

Sâmânîler devrinde Mâverâünnehir toprakları ilmi anlamda son derece verimli durumdaydı. Bu dönemde büyük âlimlerden olan Buhârî, Dârimî, Mâturûdî, Ebü’l-Leys es-Semerkandî zikredilebilir. Bölgeye Karahanlıların hâkim olmasıyla Türkleşme süreci başlamış, Timurular zamanında bölge ekonomik olarak zirveye ulaşmış, Çağataylılar, İlhanlılar ve en son Çarlık Rusyası’nın idaresine giren bu topraklar, günümüzde Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan’ın bazı bölgelerini de içine almış,⁹ M.Ö. II. asırdan M.S. VII. asra kadar bu bölgelere yapılan göçler ve Türk hâkimiyeti, buraları Türk yurdu haline getirmiştir.¹⁰

⁴ Arap dilinde fasih kullanımı *Mâverâennehir* olması gerekirken galat-ı meşhur kullanımı *Mâverâünnehir* olarak kullanılmaktadır.

⁵ Esin, Emel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm’a Giriş*, İstanbul 1978, s. 152.

⁶ Özgüdenli, Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, DİA, XXVIII, 178.

⁷ Belâzurî, *Futûhu’l-Buldân*, s. 409; Taberi, *Tarihu Taberi*, İstanbul, 1983, III, 334-364; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 17-18; Yiğit, İsmail, “Kuteybe b. Müslim”, DİA, XXVI, 491.

⁸ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 38.

⁹ Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, DİA, XXVIII, 179.

¹⁰ Akbulut, Dursun Ali, *Arap Fütühatına Kadar Mâverâünnehir ve Horasan’da Türkler (M:Ö. II-M.S. VII. yy)(Doktora Tezi)*, A.Ü. Erzurum 1984, s. 141-143.

Mâverâünnehir, bugün Kırgızistan'dan Kazakistan'a, Özbekistan'dan Afganistan'a genel olarak İslam'ın münbit olduğu yerlerdir. Buralarda gelişen fıkıh, Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu fıkıh anlayışının temelini oluşturmada rol oynadığı gibi bu havzalar, İslam'ın sağlamlanmasını, gelişmesini ve İslam fıkıh kültürünün kök salmasını sağlamıştır.

Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde, ilk devirlerden beri Türklerin küçük boylar halinde yaşadığı bilinmektedir. İslam orduları bu bölgeye geldiklerinde hep Türk idarecilerle karşılaşmışlar ve Türklerle başlayan mücadeleler, X. asırdan itibaren boylar halinde Türklerin Müslüman olmalarıyla devam etmiştir.¹¹ İslam'la beraber Mâverâünnehir'de görülen ilmî ve fikrî gelişmeler, buralarda yetişen âlimlerle olmuştur. Fârabi (870-950), Bîrûnî (973), İbn Sina (980-1037) ve Mevlânâ'ya ata ocağı olan bu bölgedir.

Mâverâünnehir, Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlıların 999 yılında Fergana, Taşkent dâhil olmak üzere Samanilerden alarak hâkim olduğu, İslamî ilimlerin geliştiği ve özellikle de fıkıh havzalarının ortaya çıktığı,¹² Hanefî mezhebinin Irak ve Horasan'dan sonra en çok yaygın olduğu bölgelerdir. Mâverâünnehir, İslam ulemasıyla tanışma ve doğu bölgelerine yayılma düşüncesinden kaynaklı olarak Selçuklular tarafından fethedilen, Karahanlıları kendilerine bağlayarak bölgenin yine Karahanlılar tarafından yönetildiği yerler olmuştur. Bağdat'taki Abbasi halifeleri tarafından, Karahanlı hükümdarlara *Şerefüddevle*, *İmadüddevle*, *Tacü'l-mille*, *İzzü'l-Ümme*, *Ka'bü'l-müslimin*, *Seyfü'l-Halifetillah*, *Meli-kü'l-meşrik ve' s-Sin* gibi övgü içerikli ünvanlar verilmesi Karahanlıların, Mâverâünnehir toprakları başta olmak üzere bölgelerinde ne denli İslam'a hizmet ettiklerinin ve başarılarının bir göstergesi¹³ olup, özellikle kendi zamanlarında Mâverâünnehir'de yetişen İslam âlimleri, bunlar içerisinde yetişen fıkıhçılar ve oluşturdukları fıkıh havzaları dikkat çekicidir.

III. Mâverâünnehir Fıkıh Havzaları

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Suriye, Irak, İran, Türkistan, Arap Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'ya hâkim olan Müslümanlar, buralarda bağlı buldukları fıkıh merkezlerinin görüşlerini yayıp İslam fıkıh havzalarının temellerini oluşturdular. Özellikle sahabe zamanında dünyanın değişik bölgelerine yayılan fıkıhçılar, farklı bilgi, düşünce ve içtihat kabiliyetlerine sahip olduklarından dolayı fıkıh ekollerinin oluşmasını sağlamışlardır. Bu

¹¹ İbnü'l Esir, *el Kamil fi't Tarih*,(Çev: Ahmet Ağrakça), İstanbul 1991, VIII, 460; Daha geniş bilgi için bk. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 7-42.

¹² Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 2.

¹³ Omelyan Pritsak. "*Kara-hanlılar*", *İA*, İstanbul 1988, VI, 262.

ekollerin oluşmasının temelinde Mısır, Şam, Kûfe, Mekke ve Medine Fıkıh mekteplerinin rolü büyük olduğu kadar,¹⁴ sonraki dönemlerde Mâverâünnehir’de oluşan fıkıh anlayışının temeli, Hanefilik ve Hanefî görüşlerinin olduğu göz ardı edilmemelidir.¹⁵ Mâverâünnehir’de yaygınlaşan fıkıh, belirli yerlerde fıkıh havzaları oluşturmuş, yetiştirdiği fakih ve bu fakihlerin eserleriyle sonraki asırlara temel teşkil etmiştir.

Mâverâünnehir’de Şaş fıkıh havzası, Buhara fıkıh havzası, Semerkant fıkıh havzası, Fergana fıkıh havzası, Kâsân fıkıh havzası, İsbîcâb fıkıh havzası, Serahs fıkıh havzası, Mergînân fıkıh havzası, Ustrûsana fıkıh havzası ve Oş fıkıh havzası olmak üzere fakihlerin yetiştiği, eserler verdiği günümüz ifadesiyle üniversiteler kurulmuştur. Bu fıkıh havzalarından bazıları hakkında özet bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Mergînân Fıkıh Havzası

Mergînân, *Mergilân* olarak da ifade edilen Özbekistan sınırları içerisinde ve Mâverâünnehir topraklarında bulunan önemli yerlerden biridir. Buraya mensup birçok fakih bulunmaktadır.¹⁶ Yetiştirdiği fakihlerin çok olmasından dolayı fıkıh havzası özelliği taşımasının yanında Hanefî mezhebinin yayılmasında oldukça etkili olmuştur. Bu havzaya mensup önde gelen bazı fakihlerden şu şekilde örnekler verebiliriz.

1. Ali b. Abdülaziz b. Abdurrezzâk el-Mergînânî, hanefî fakih olarak âlimler soyundan gelmiş 506/1112 tarihinde vefat etmiştir. *Akdiyat er-Resûl, el-Fevaîd Manâkıb el-İmam el-A’zam* isimli eserleri mevcuttur.¹⁷

2. Burhaneddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ebi Bekr el-Fergânî el-Mergînânî el-Riştânî (593/1197),¹⁸ Mâverâünnehir fakihlerindedir. Er-Riştân Mâverâünnehir’de Fergânâ bölgesinde bulunan Merginân’a bağlı bir köydür. Ana tarafından dedesi, es-Serahsî’den fıkıh dersleri alan, ilm-i hilâfta oldukça ileri olan Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Zandarâmasî’dir. Merginânî Necmüddîn Ebû Hafs Ömer en-Nesefî’den, Muhammed el-Bandanîcî’den, Osman el-Baykandî’den, Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî’den dersler alarak talebelik yapmıştır.¹⁹ *Bidâyetü'l-Mübtedî, el-Hidâye Kifâyat el-Müntehâ, Muhtasar el-Fetâvâ, Muhtârât En-Nevâzil* ve kendisine atfedilen *Ferâiz el-*

¹⁴ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 8-12.

¹⁵ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 15.

¹⁶ Taşağıl, Ahmet, “Merginân”, DİA, XXVIV, 181.

¹⁷ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 70-71.

¹⁸ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV. Yayınları, Ankara 1990, s. 57.

¹⁹ Köse, Murtaza, “Ferganalı Bir Hukukçu Merginani ve Hidaye Adlı Eseri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 17, Yıl: 2001, s. 347-348.

Osmânî, el-Menâsik, *Şerh el-Câmiu'l-Kebîr* isminde eserleri vardır. Özellikle *Bidâyetü'l-Mübtedî*'ye yazdığı *el-Hidâye* şerhi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar okutulmuş²⁰ ve *Hidâye* üzerine yapılmış onlarca şerh bulunmaktadır. Mâverâünnehir Hanefî fikhının Anadolu başta olmak üzere birçok bölgede yayılmasına vesile olmuştur.

3. el-Merginânî Nizamü'd-dîn Ömer'de Mergînân fikhîçilerinden olup kendisine fetva sorulan bir fakihdir. 600/1203 yılından sonra vefat etmiştir. *el-Cevâhiru'l-Fıkh* isimli eseri vardır.²¹

4. el-Merginânî el-Hasan b. Ali, Mergînân fikhîçiler ailesinden biri ve el-Merginânî Ali'nin oğludur. Hocaları, Burhaneddin Abdülaziz Ömer b. Mâza, Mahmud el-Özkendî, el-Hatîb Mesûd b. El-Hasan el-Kuşenî'dir. Kız kardeşinin oğlu Tâhir, Zâhiruddîn Muhammed b. Ahmed, el-Hasan b. Mansûr el-Özkendî onun öğrencileridir. el-Merginânî Nizamü'd-dîn'in vefatıyla hemen hemen aynı olan 600/1203 tarihinde vefat etmiştir.²²

5. el-Merginânî Abdülaziz (ö. H.477), el-Merginânî Abdülmeâlî Kays (527/1132), el-Merginânî Ebû İshak İbrahim (ö.?), Kâzihân'ın fıkıh hocasıdır.²³ el-Merginânî Mahmûd (V/XI) asır hukukçusudur. Merginân fıkıh havzasına ait olan birçok hukukçu bulunmakla birlikte burada bazılarını zikretmekle yetindik. Çünkü Mâverâünnehir topraklarında oluşan fıkıh havzalarının çoğu Hanefî mezhebine mensup fıkıh havzalarıdır.

Şaş Fıkıh Havzası

Seyhun nehrinin kollarından olan Çirçik suyu tarafından sulanan vahada kurulan Çaç, Çöçi, Taşkent, isimleriyle anılan bugün Özbekistan'ın başkenti olan²⁴ şafî fikhîçilerin yetiştiği bölgedir. Bu havzada yetişen bazı fakihle şunlardır:

1. el-Şâşî el-Kâsım b. Muhammed (ö.400/1010), Mâverâünnehir Şafîî fikhîçilerinden büyük imam el-Kaffâl el-Şâşî'nin oğlu ve babası Muhammed (ö.366/976) Şâş'a mensuptur. Irak Şam gibi ilim merkezlerinde ilim öğrenmiş, Şâş'a dönerek Şafîî fikhını bu bölgelerde yaymıştır. *et-Takrîb fî Şerhi Muhtasarı Müzenî* isminde eseri vardır.²⁵

²⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye teşkilatı*, Ankara 1965, s. 19.

²¹ Leknevî, el-Hindî Muhammed Abdu'l-Hay, *el-Fevâid el-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire ty., s. 149; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 59.

²² Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 139.

²³ Takıyyüddin b.Abdulkâdir et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Tahk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Riyad 1983, I, 216.

²⁴ Muhammedcanov, Abdullah, "Taşkent", *DİA*, Ankara 2011, XXXX, 145-146.

²⁵ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 25.

2. el-Şâşî Ebû Bekr Muhammed (ö.485/1092), Şâfî fakihlerindedir. Fıkıh tahsilini Ebû Bekr el-Sincî'den almıştır. Nizâmülmülk tarafından Herat'a davet edilmiş, Nizamiyye medresesinde müderris olarak dersler vermiş, Nişabur başta olmak üzere birçok ilmi yolculuk yapmıştır. Hilâfiyyâtı ele alan *Tarîka fi'l-Hilaf* adında eseri vardır.²⁶

3. el-Şâşî el-Humrukî el-Ma'mûnî (516/1122), Muhammed b. Ali b. Halil el-Şâşî'den dersler almış ve çoğunlukla hayatını Merv'de geçirmiş Şafî fakihidir.²⁷

4. el-Şâşî Ebû Hafs Ömer (550/1155), Şaş'a mensup Şafî fıkıh âlimi ve Fahu'l-İslam Ebû Bekr Muhammed'in kardeşidir. Fıkıh ilmini Ebû İshâk eş-Şirâzî'den almıştır. Şaş fıkıh havzasının, Mâverâünnehir'de Şafî mezhebinin temel alındığı ve buralarda Şafî fakihlerin yetiştirildiği tek fıkıh havzası olduğunu söyleyebiliriz.²⁸

Kâsân Fıkıh Havzası

Kaşân veya Kâsân,²⁹ Mâverâünnehir sınırları içerisinde ilak nehrinin doğduğu bölgede ve Siriderya (Seyhun) nehir havzalarında olan Mergînân, Oş ve Özkent boyunca önemli fıkıhçıların yetiştiği bölgedir. Bu bölge fıkıhçılarından Kaşân'a mensup Hanefî fakihleri oldukça fazladır.

1. el-Kasânî Ebû Sa'd (ö.520/1126),³⁰ Şemsü'l-Eimme İmam es-Serahsî'den, Seyfüddîn Ebû Muhammed Abdillâh b. Ali el-Kindî'den, el-Hatîb Ebû Nasr Muhammed b. el-Behilî'den, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Ömer el-Hatîb'den dersler almıştır. Kendi oğlu Muhammed el-Kaşânî, Zahiruddin Ebu'l-Mehasin el-Hasan b. Ali el-Mergînânî başta olmak üzere birçok âlim yetiştirmiştir. *El-Muhtasar el-Mes'ûdî* isimli eseri olduğu bilinmektedir. Burada Şemsü'l-Eimme İmam es-Serahsî'nin yetiştirdiği Hanefî mezhebine mensup âlimlerin bir hayli çok olduğu görülmektedir.

2. el-Kâsânî Ebû Bekr b. Mes'ud (ö.587/1191), Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed'in hocası Alâuddin Ebû Bekr es-Semerandî hem kayın babası hem de hocasıdır. Semerandî'nin *Tuhfetü'l-Fukahasına* şerh olarak yazdığı *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'* kitabı hocası tarafından çok beğenilmiş, kızına mehir olarak kabul edilmiştir.³¹ Hanefî fıkıh ilminin yayılmasında önemli rolü olan el-Kâsânî Ebû Bekr b. Mes'ud, Radiyyüddin es-Serahsî

²⁶ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 59-60.

²⁷ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 208.

²⁸ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 232.

²⁹ Kâsân ve Kaşân şehri farklı isimlerde ifade edilse de aynı şehir ismidir.

³⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 62.

³¹ Leknevî, *el-Fevâid el-Behiyye*, s. 53.

(ö.544/1150)'nin hoca olarak bulunduğu ve 543/1148 yılında inşa edilen el-Haleviyye medresesinde hocalık yapmıştır. Sünni âlim olan el-Kâsânî Mutezilî görüşlerle mücadele etmiş, Hanefî-Sünnî anlayışının adeta temsilcisi olmuştur.

3. el-Kâsânî Abdulfeth Mahmud (ö.552/1157),³² el-Kasânî Muhammed (ö.552/1157), el-Kasânî İbrahim (ö.553/1158), el-Kaşânî Ali (ö.557/1161) başta olmak üzere Kâsân'a ait çok sayıda fıkıhçı bulunmaktadır.

Buhara Fıkıh Havzası

Mâverâünnehir şehirlerinden biri olup, horasan valisi Ubeydullah tarafından 54/674 yılında fethedilerek Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir. Moğol istilalarında oldukça zarar gören buhara³³ havzası önemli hadisçilerin yanında³⁴ birçok fıkıhçının yetiştiği yerlerdir.

1. el-Buharî Mahmûd b. Ahmed b. es-Sadr eş-Şahid Abdülaziz b. Ömer b. Mâza Buhara'nın önemli hukukçularındandır.³⁵ Büyük dedesi Abdülaziz b. Ömer b. Mâza, İmam es-Serahsî'den ilim öğrenmiş, 616/1219 yılında vefat etmiştir. *Kitâbü'l-Muhît, Şerhu Câmiu'l-Kebîr, Tetimmât el-Fetâvâ, Zahîrât el-Fetâva* eserleri vardır. İmam Muhammed'in eserleri olan el-Câmiu'l-Kebîr, el-Câmiu's-Sağîr, es-Siyer ve ez-Ziyâdât'n meselelerini ilâve bilgilerle yeniden ele alarak *Kitâbü'l-Muhît*'te toplamıştır.

2. el-Buharî Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz (482/1089), Mâverâünnehir'den Şam'a gelmiş Haleb kadılığı yapmış, Irak'ta bulunmuş önemli bir fakihtir.³⁶

3. el-Buharî, Fahru'l-Kudât Muhammed b. Abdülaziz (538/1143), Mâverâünnehir fakihlerindedir. Başka bir fakih el-Buharî Muhammed *Hidâye* sahibi el-Merğînâni'nin hocasıdır.³⁷

4. el-Buharî, el-Ka'bî Ahmed (560/1164), hilâfiyyat alanında önde gelen âlimlerden olarak Hanefî fikhî üzerinde yoğunlaşan bir fakihtir.³⁸

³² Leknevî, *el-Fevâid el-Behiyye*, s. 139.

³³ Şeşen, Ramazan, "Buhara", *DİA*, Ankara 1992, XVI, 363, 365.

³⁴ Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmiu's-Sahih* isimli eseri olan muhaddis Muhammed b. İsmail el-Buhari, Buhara havzasında yetişmiştir.

³⁵ Leknevî, *el-Fevâid el-Behiyye*, s. 205-207.

³⁶ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 88.

³⁷ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 238.

³⁸ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 253.

5. el-Buharî Necmü'l-Eimme Burhâneddin Ali el-Merğînânî'nin (593/1196) muasırı Buhara ve Harizm'de fetvalarına müracaat edilen bir fakihtir.³⁹ Buhara fıkıh havzasında yetişen bu fakihler toplumun fikhî anlamda ihtiyacı olan konulara çözümler getirmişlerdir.

Semerkant Fıkıh Havzası

es-Semerkandî İshak b. İbrahim (441/1020), es-Semerkandî Ebu'l-Hasan Ali (441/1049), es-Semerkandî Ebu'l-Leys Ahmed (552/1157), es-Semerkandî Ebu'l-Meâlî Muhammed (555/1160), es-Semerkandî Fatıma bint Muhammed (ö.?) Semerkant havzasının önde gelen fıkıhçılardır. es-Semerkandî Fatıma bint Muhammed *Bedâi'u's-Sanâi'* sahibi el-Kâsânî'nin eşi, önemli kadın fakihlerdendir. Babasının *Tuhfetü'l-Fukaha* eserini ezberlemiş, *Tuhfenin* şerhi *Bedâi'u's-Sanâi'de* bulunan fetva hatalarını ortaya çıkardığında Kâsânî, bu duruma saygı göstermiş ve durumu düzeltmiştir.⁴⁰

Mâverâünnehir'de kök salan fıkıh havzaları, genellikle Hanefî fakihlerinin ve az da olsa Şâfiî fıkıhçıların⁴¹ yetiştiği yerlerdir. Bu havzalarda yetişen fıkıhçıların sayısının oldukça fazla olduğu, Mâverâünnehir'e İslam'ın gelmesinden itibaren asırlara göre farklılık arz ettiği, yetişen fakihlerin başta kendi bölgeleri olmak üzere fıkıh ilmini farklı bölgelere ulaştırdıkları anlaşılmaktadır.

Kırgızların yaşadığı önemli bölgelerden biri olan Fergana şehirlerinden Özkentli büyük Hanefî âlimi ve müctehid olan Kadihân (542/1196) Fahrüddin Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Uzcendî el-Ferğânî'nin⁴² *Fetâvâ Kâdihân* isimli eseri, Hanefî fıkının ve yörenin özelliklerini yansıtmaya açısından önemli bir eserdir. Kadihân'ın bu eseri, klasik fıkıh kitapları sistematiğinde vuku bulmuş olaylardan ziyade, Hanefî fıkının bir özelliği olan nazari fıkıh konularını ele almaktadır.⁴³ Kadihân'ın, Mâverâünnehir yörelerinden olan Belh, Buhara ve Semerkant şehirlerinde yaşamış fıkıh âlimlerine atıfta bulunması, kullandığı metot hakkında bilgi vermekle birlikte, eserinin o bölgede halkın yönelttiği sorulara verilen fetvaları içermesi ve

³⁹ Leknevî, *el-Fevâid el-Behiyye*, s. 220.

⁴⁰ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 296.

⁴¹ Mâverâünnehir'e tabi olan Şâfiî fakihlerinden olan el-Şâşî el-Kasım b. Muhammed Şâfiî mezhebini temsilcilerindedir. el-Şâşî'ni tam nisbeti el-Kasım b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl el-Şâşî ebu'l-Hasandır. el-Şâşî Şam ve Irak gibi birçok yerde ilim tahsil ettikten sora Şâş'a dönmüş burada Şâfiî fıkıh havzasının oluşmasını, İmam Şâfiî'nin görüşlerinin Mâverâünnehir'de yayılmasını sağlamıştır. Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 25. el-Şâşî'nin İslamın doğduğu topraklardan ilim tahsil ederek bu ilmini Mâverâünnehir'e taşıması, İslam'ın bu yerlerde nasıl yayıldığına da bir göstergesidir.

⁴² İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 52; Leknevî, *el-Fevâid el-Behiyye*, s. 64;

⁴³ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 59.

tercih edilen örfleri açıklaması, bölge tarihi ve fikhî açısından önemlidir.⁴⁴ Sonraki asırlarda Kırgızlarda fetva sorma geleneğinin devam ettiği⁴⁵ ve yörenin örfünün fetva geleneğine uygun olarak şekillendiği görülmektedir.

Fergana, İlak, Şaş (Taşkent) gibi fikhî havzaları, Kırgızların yaşadığı bölgelerdir.⁴⁶ Kırgızistan'ın önemli şehirlerinden Oş'a mensup olan Ebû Muhammed Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî (ö. 575/1179) nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* ve *el-Emâlî* eserleri Sünnî-Hanefî fikhî açısından önemlidir. el-Ûşî aynı zamanda şiirle uğraşması ve eserlerinin farklı dillere çevrilerek medreselerde okutulması, O'nun bölgedeki etkisini göstermektedir. Ûşî'nin Karahanlılar ve Karahitaylılar döneminde yaşaması⁴⁷ ve o dönemde Kırgız boylarının İslamlaşmasının devam etmesi, Kırgızların fikhî âlimlerinden az da olsa etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca yöredeki fikhî havzalarında yaşayan Kırgız boyları buralara gelen İslam tebliğcilerinden ve ticârî ilişkilerden dolayı İslam'la tanışma imkânı bulmuşlardır.

IV. Mâverâünnehir Fıkıh Kültürü

Karahanlılar, Mâverâünnehir topraklarında hâkimiyet kurmuşlar ve bu topraklarda İslami ilimleri geliştirerek birçok ilim ve medeniyet şehirleri tesis etmişler ve bu şehirlerde camiler, mescitler ve medreseler açmışlar, Kırgızlar başta olmak üzere hâkimiyeti altındaki toplulukların İslam'la tanışmalarını kolaylaştırmışlardır.⁴⁸ Karahanlı hükümdarları kendi hayatlarında İslam'a önem vermiş, her zaman ilme ve ilim adamlarına saygı duymuş ve fakihlere danışarak iş yapmışlardır.⁴⁹ Dolayısıyla Abbasi halifeleri tarafından da takdir edilmişlerdir.⁵⁰ Mâverâünnehir fikhî kültürüne baktığımızda Fergana, Mergînân, Buhara, Semerkant, İsbîcâb, Kâsân, Şaş, Usrûsana, Oş ve Bazda ilim merkezlerini ve bu merkezlerde yetişen üç yüzden fazla fikhî âlimini görmekteyiz. Mâverâünnehir'de gelişen fikhî anlayışı ve bu anlayışın temsilcilerinden örnekler verecek olursak el-Şâşî (400/1010), ed-Debûsi (432/1040), İsbîcâbî (535/1141), es-Serahsî (1009/1090), Merginânî (593/1197), Kâsânî

⁴⁴ Özel, "Kadîhân", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 122.

⁴⁵ Karasevey, *Nakil Sözdër*, s. 65.

⁴⁶ Erşahin, Seyfettin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:39, Sayı:1, 1999, s. 396.

⁴⁷ Toprak, Mehmet Sait, "Ûşî", *DİA*, XXXXII, İstanbul 2012, s. 230.

⁴⁸ Genç, Reşat, *Karahandar Mamleketinin Biylik Düzülüŧü*, çev. Muzaffer Ürekli, Ziba Musabaeva, Bişkek 2004, 199-200.

⁴⁹ Jusubaliev, Ali, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 46.

⁵⁰ Omelyan Pritsak. "Kara-hanlılar", *İA*, İstanbul 1988, VI, 262.

(587/1191), Uzcendî, Kadıhan el-Hasan, el-Ûşî Muhammed b. Ahmed, el-Urusânî (470/1077), es-Semerkandî, el-Fergânî, el-Baykandî (552/1157) ve Hazarzâde Ebu Bekr Muhammed gibi birçok fıkıh temsilcisi bulunmakta olup fıkıhın ibadet ve muamelat bölümleri başta olmak üzere Hanefî fıkıhına dair eserler vermişler, çok sayıda Hanefî mezhebine mensup öğrenci yetiştirmişlerdir. Özellikle V. ve VI. asırda Mâverâünnehir fıkıh havzalarında yetişen fıkıhçılar kendi zamanları başta olmak üzere günümüze kadar çeşitli eserleriyle etkili olmuşlar kendilerinden *Mâverâünnehir Ekolü* diye söz ettirmişler⁵¹ ve fıkıh adına yapılan bu hizmetler, Hanefî fıkıhının gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu durum *Mâverâünnehir Hanefîliği*ni oluşturmuş hatta Irak Hanefî âlimlerini geride bırakarak *Irak meşayihî/Mâverâünnehir meşayihî* ayrımı oluşmuştur. *Mâverâünnehir meşayihî* hanefîlerinin içinde de en az üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi ed-Debûsi, ikincisi Halvânî ve öğrencileri es-Serahsî ve Pezdevî üçüncüsü Maturûdî'yi esas alan Lâmişî ve Alâuddin Semerkandî gibi âlimlerin etkili olduğu anlayıştır.⁵²

Daha önceden başlayan Mâverâünnehir İslâmî ilimler geleneği, ilk Müslüman Türk devletleri başta olmak üzere Anadolu ve Anadolu Selçuklularının ilmi hayatını olumlu yönde geliştirerek Sünnî-Hanefî anlayışının şekillenmesinde önemli rol almıştır.⁵³ Mâverâünnehir'de yetişen Hanefî fıkıhçıların yaşantıları verdikleri eserler bunu göstermektedir. Mâverâünnehir'de kök salan Sünnî-Hanefî fıkıh ekolünün özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Mâverâünnehir hukukçularının büyük çoğunluğu İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin öğrencileri Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (132-189/709-805) ve İmam Ebû Yusuf (113-182/731-769)'un eserlerini kaynak almışlardır.⁵⁴ Mâverâünnehir yöresinde daha çok Hanefî-Maturûdî anlayışı hâkim olmuş, İslam'ı kabul eden yeni Türk boylarının da bu anlayışa sahip olmasında önemli rolü oynamıştır. Bu yörede yayılan Hanefî mezhebi, nakil geleneğini devam ettiren Hicaz, Mısır, Irak ve Şam gibi ilim merkezlerinden farklı olarak akıl ve rey anlayışını ön planda tutmuştur. Mâverâünnehir'de gelişen fıkıh daha çok baba, oğul ve torun fıkıh âlimi yetiştirerek Hanefî aile toplulukları şeklinde olmuştur. Böyle olmasının sebebi, toplumun temeli olan aileye önem verilmesi ve İslam'ın kendilerinden sonra gelen nesillere sahih bilgilerle aktarılmasını sağlamasıdır.

⁵¹ Aydınlı, Osman, *V/ XI. Yüzyılda Maveraünnehir' de Siyasi ve Kültürel Durum*, Uluslararası Serahsi Sempozyumu, DİB. Yayınları, 15-17 Ekim 2010, Sakarya, s. 55.

⁵² Başoğlu, Tuncay, *Hicri Beşinci Asırda Fıkıh Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi*, İlam Araştırma Dergisi Cilt: III, sayı: 2, 1998, s. 132.

⁵³ Çiftçioğlu, İsmail, *Orta Asya - Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, sayı:44, 2008, s. 146.

⁵⁴ Kavakçı, *Mâverâünnehir İslam Hukukçuları*, s. 15.

V. Mâverâünnehir Fıkıh Kültürünün Kırgızlara Etkileri

Kırgızların İslamiyet'i kabul etmelerinin başlangıcıyla ilgili farklı tartışmalar⁵⁵ olsa da Türk boylarının İslam'ı kabul etmesi, VIII-XIV yüzyılları arasında tamamlanmış olmasına rağmen Kırgızların İslam'a girişleri II. (VIII.) yüzyılda başlamış⁵⁶ ve Karahanlılar döneminden (840-1212) itibaren XI. (XVII.) asrın sonlarına kadar artarak devam etmiştir.⁵⁷ Türk kavimlerinden kabul edilen⁵⁸ Kırgızların bazı boyları, Karahanlı toprakları içerisinde olan Tanrı ve Pamir dağları, Talas ırmağı ve Yedisu bölgelerinde yaşadıkları, göçebe hayatına sahip bir toplum oldukları için dini inanışları etkileşimlerle oluşmuştur.⁵⁹ Esasen 840 yılından itibaren oluşmaya başlayan Kırgızların milli destanı *manas destanı* XVI ve XVII asırda yeni ilavelerle ve 1917 den sonra Rus çarına övgülerle şekillenmiş olup Kırgızların dinî inanışlarından, her türlü gelenek ve göreneklerinden bilgi vermektedir.⁶⁰ Bu bilgiler değerlendirildiğinde Kırgızların Müslümanlığı kabul etmeye başlamaları ve İslamlaşma süreçleri Karahanlılar ile (840-1212) başlamış, Çağatay Hanlığı dönemi (1227-1644), Moğolistan Hanlığı dönemi (1348-1514), Yarkent Hanlığı dönemi (1514-1644), Hokand Hanlığı dönemi (1722-1876) başta olmak üzere günümüze kadar devam etmiştir. Kırgızların Müslümanlığı kabul etme sürecinde, Karahanlıların Mâverâünnehir'de İslam'a bağlılıklarının ve hizmetlerinin rolü büyük olmuştur.⁶¹

Kırgızların Müslümanlığı kabul etmelerinde Fergana fetihlerinin ayrı bir önemi vardır. Fergana havzasında yaşayan Kırgızlar, İslâmî fetihler esnasında Müslümanlardan etkilenmiş ve İslam'ı daha iyi tanımaya başlamış, Karahanlıların hâkim olduğu dönemlerde ise İslamlaşmaları yoğun bir şekilde sürmüştür. Daha çok Hanefî fakihlerin yetişmesinde rolü olan Karahanlı hükümdarları vasıtasıyla Hanefî mezhebine mensup⁶² olan müslüman Kırgızların İslâmî hayatlarında tasavvufî geleneğin ayrıca olumlu etkisi olduğu dikkat çekmektedir.⁶³ Çünkü Karahanlılardan itibaren Kırgızların dinî inanışlarının oluşmasında, dinî, siyasi, kültürel ve

⁵⁵ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 40.

⁵⁶ Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, s. 443.

⁵⁷ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 2; Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 136; Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, s. 443.

⁵⁸ Kıldıoğlu, Mehmet, "IX-XVI. asırlarda Yenisey-İrtiş bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:30, Erzurum 2006, s. 133-166.

⁵⁹ Polat, Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 223.

⁶⁰ Gülensoy, Tuncer, "Manas Destanı", *DİA*, Ankara 2003, s. 557.

⁶¹ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 42-85; Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, s. 443.

⁶² Aydınli, V/ XI. *Yüzyılda Maveraünnehir*, s. 73.

⁶³ Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, 443, Ankara 2002.

ekonomik etkiler yanında tasavvufi oluşumlar olan Yesevîlik,⁶⁴ Kâdirîlik ve Nakşbendîliğin etkilerinin de yaygın olduğu görülmektedir.⁶⁵

Kırgızlardan bazı boylar, Karahanlılara bağılyken Karahıtaylar'ın saldırılarına uğramış Kazakistan bölgeleri içerisinde, Kazaklarla beraber steplerde yaşamak zorunda bırakılmış ve kendilerine Kazak-Kırgız denilmiştir. Sonraları Moğol saldırılarına ve sonunda Rus baskılarına⁶⁶ kadar birçok zorluklara göğüs geren bir halk olması, onların İslami yaşamlarını olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Mâverâünnehir'de fıkıh kültüründe yetişen Sünni-Hanefî âlimler, bu bölgede İslam'ın yayılmasını sağlamışlardır. Karahanlılar ve Selçuklular zamanında hâkim olan mezhep, Hanefî mezhebi olduğundan Kırgızların İslam'ı kabul etmelerinde ve fıkıh anlayışlarının oluşmasında bu mezhep mensuplarının etkili olduğu aşikâr bir durumdur. Kırgızlar İmam A'zam Ebu Hanife'yi pir olarak değerlendirmişler onun için sadakalar vermişlerdir.⁶⁷ Kaşgar, Buhara, Fergana, Taşkent gibi ilim merkezlerinde İslâmî eğitim gören *molla* dedikleri kişilerden de fıkıh eğitimi alarak yaşamlarında uygulamışlardır.⁶⁸

Mâverâünnehir fıkıh kültürünün temsilcileri olan fıkıh âlimlerinden es-Serahsî'nin Kırgız fıkıh hayatına etkilerinin olmaması düşünülemez. Mâverâünnehir İslam Hukukçularından olan İmam es-Serahsî,⁶⁹ Horasan sınırları içerisinde olan Serahs'ta dünyaya gelmiş, Şemsü'l-Eimme Halvânî (452/1060) başta olmak üzere birçok âlimden ders almış, Buhara'da dersler vermiştir. Hanefî fıkının günümüze kadar gelmesini sağlayan meşhur eseri *el-Mebstû'u Özkent'te* atıldığı kuyuda yazmış, ömrünün kalan kısmını Fergana yöresinde geçirmiştir. İmam es-Serahsî, yine Mâverâünnehir şehirlerinden olan Özkent'te vefat etmiştir. İmam es-Serahsî başta olmak üzere Hanefî fıkıh âlimleri, Mâverâünnehir fıkıh kültürünün oluşmasını sağlamış bu yörelerde yaşayan Müslümanlığı kabul eden toplulukların dinî yaşamlarını öğrenmede önemli bir fonksiyon icra etmişlerdir. Yakın zamanlara kadar şifâhî kültüre sahip olan⁷⁰

⁶⁴ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1949, s. 76; Diğer tasavvufi oluşumlar gibi Yesevîlik Kırgızların Müslüman olmasına Mâverâünnehir fıkıh kültürünün etkileri olarak da Hoca Ahmet Yesevî'nin Buhara'da Hanefî mezhebini benimseyen hocası Yusuf el-Hemedânî'den (ö. 535/1140) dersler okuması, (Göktaş, *Kırgızistan'da Tasavvufî Durum*, s. 162) Hanefîliğin Kırgızlar arasında Yesevîlikle birlikte yayılmasında etkili olduğunu düşündürmektedir.

⁶⁵ Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, s. 443; Vahit, Göktaş, *Kırgızistan'da Tasavvufî Durum*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 54, sayı: 2, 2013, s. 162.

⁶⁶ Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, 443.

⁶⁷ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 50.

⁶⁸ Erşahin, Seyfettin, *Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 426, 431.

⁶⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 52; Leknevî, *el-Fevâid el-Behiyye*, s. 158; Hamidullah, "Serahsî", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009; s. 544-547.

⁷⁰ Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *DİA*, XXV, 443.

Kırgızların dini inanış ve ibadet pratikleri dikkate alındığında Hanefi fıkıh kültürüyle paralellik arz ettiği görülmektedir. Onların dini hayatlarıyla ilgili ilk yazılı kaynak olan *Mecmuatü't-Tevârih*⁷¹ isimli kitabın İslam'la ilgili bilgileri de içermesi ayrıca önemlidir. Kırgızların, Mâverâünnehir fıkıh kültürü havzaları olan Taşkent, Buhara, Semerkant, Fergana medrese geleneğinden Özbekler vasıtasıyla sonraki asırlarda bazı fikhî bilgilere sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁷² Hatta son dönem İslam âlimlerinden, Oş'un Kızılkaya ilçesine bağlı Kervân köyünden olan Molla Şerafeddin (1905-1985), Hanefi-sünni geleneğine bağlı olarak eserler telif etmiş Mâverâünnehir fıkıh kültürünün etkilerini devam ettirmiştir.⁷³ Fıkıh sistematığı içerisinde olmasa da Kırgızların, dini yaşamlarından örnekler vererek konumuzu açıklamaya çalışacağız.

A. İbadetler Açısından

Allah'a kulluğun bir gereği olarak yapılan ibadetlerden bilgiler içeren; *Ahmediyye*, *Muhammediyye*, *Kur'an okuma Elif-bası*, *Mızraklı İlmihal* ve benzeri “çahar kitap” adını verdikleri⁷⁴ dini kitapların Kırgız halkı arasında oldukça yaygın olması, önemli dini gün ve geceleri mümkün olduğunca değerlendirerek, ibadet ederek, Kur'an okuyarak geçirmeleri, Müslüman olduktan sonra sahip oldukları din anlayışlarının devam ettiğinin bir göstergesidir. Çünkü ibadetler, Hz. Peygamber zamanından beri temelde değişikliğe uğramadan günümüze gelen ve yaşayan sünnetlerdir. Kırgızistan'da Ramazan geleneğinin Kırgız, Özbek ve diğer Türk boyları tarafından yaşatılması⁷⁵ ve hâlen Kırgızların, Kadir gecelerini Kuran okuyarak, yüz rek'at kaza niyetiyle namaz kılarak değerlendirmeleri, onların ibadet hayatının tezahürleridir.⁷⁶

Kırgızlar, temizliğe önem vererek ibadetler için şart olan abdesti alırken yukarıya bakılmayacağı inancındaydılar. Kırgız atasözünde “*Ayga karap taarat alınbayt / Aya bakarak abdest alınmaz*” sözü bu inançlarını açıklamaktadır.⁷⁷ Bu atasözü, onların ibadetler için abdest

⁷¹ Seyfeddin Damolla Aksikendi tarafından kaleme alınan bu kitap Molda Mamasabır Dosbolov, Omor Sooronov tarafından Kırgızcaya tercüme edilmiş Bişkek'te, 1996 yılında basılmıştır. Fergana ve Tanrı dağlarında yaşamış olan Kırgızların dini hayatından bahseder. Erşahin, Seyfettin, *Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 394.

⁷² Erşahin, Seyfettin, *Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 426, 432.

⁷³ *Mesâilun Şettâ, Mesâilü'l-Hanefiyye, Mes'ebetü'z-Zarûriyye, Tuhafü'l-Ülemâil-Fuzalâ* adıyla el yazması fıkıh eserleri Molla Şerafeddin'e aittir. bk. Coşkun, Selçuk, “Kırgızistan'lı Bir Âlim: Şerafeddin Kervânî Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:20, Erzurum 2002, s. 334, 337.

⁷⁴ Erşahin, Seyfettin, *Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 429.

⁷⁵ Kutlu, *Kırgızistan'da Ramazan ve Dinî Bayramlar*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı:42, Ankara 2007, s. 12; Polat, “*Kırgızistan'da Dinî Günler ve Bayramlar*”, Dinî Araştırmalar Dergisi, cilt: 5, sayı: 14, s. 173-175.

⁷⁶ Kutlu, *Kırgızistan'da Ramazan*, s. 19.

⁷⁷ Jusubaliev, Ali, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 176.

aldıklarının açık bir göstergesidir. Ayrıca Kırgızların dini yaşamaya çok istekli olduklarını ezan dinlemek için kilometrelerce uzağa gittiklerinden anlıyoruz.⁷⁸

Mâverâünnehir fıkıh kültürünün Kırgızların ibadet hayatında etkili olduğunu, Kırgızların şiişsel hayatlarında ve günümüz yaşamlarında görmek mümkündür. Kırgızların ibadet anlayışlarını namaz, oruç, zekât, hac açısından değerlendirdiğimizde, fıkıh kitaplarında ifade edilen konularla zaman zaman benzerlik taşıdığı Hanefi görüşlerinin tercih edildiği görülmektedir. Kırgızların kendi tarihleri boyunca benimsediği örf ve âdetlerinin şekillenmesinde Hanefî mezhebinin görüşlerinin etkili olduğu bilinmektedir.⁷⁹

İbadet hayatlarını dualarla şekillendiren⁸⁰ ve duaya oldukça önem veren Kırgızlar, yaşadığı süreçlere bağlı olarak inişli-çıkışlı bir ibadet hayatına sahiptirler. SSCB döneminde Kırgızlara yapılan baskılar ve yeterli din eğitiminden uzak bırakılmaları, din anlayışlarını olumsuz etkilemiştir.⁸¹ Böyle olmasına rağmen geçmişten gelen medrese kültürüne bağlı dinî bilgileri ve din anlayışları her geçen gün artarak devam etmektedir.⁸² Kırgızların genellikle kendi edebiyatlarında kullandıkları fikhî kavramlar ibadet ve muamelat konularında dile getirilmiştir.

1.Namaz

Namaz ibadeti, Kırgızların hayatında önemli olduğu gibi “*Namaz okuu/namaz kılmak*, “*kulak kaguu/İftitah tekberi*” gibi deyimleriyle açıklamışlardır. Mâverâünnehir fıkıh anlayışının özellikle Sünni-Hanefi geleneğinin ibadetlerde etkili olduğu, abdestsiz yola çıkılmayacağı, namazın hazırlık şartları olarak temizliğin elzem olduğu, namazın kılınış şartlarından Hanefilerin, kıyamdayken ellerin göbek altından bağlanması sünnet olduğu görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır. Her Müslümanın yerine getirmekle mükellef olduğu beş vakit namazın kendi masallarında dile getirildiği, cenaze namazlarına ayrıca önem verildiği, ağıtlarında açıklanmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak aşağıdaki örneği verebiliriz:

⁷⁸ Sıddıkoğlu, *Osmanlı Tarih-i Kırgız-ı Şadmaniye Kırgız Sancırası*, Frunze 1990, s. 39.

⁷⁹ Acimamatov, Zaylabidin, *Ebû Hanîfe'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebû Hanîfe Hakkındaki Menkıbeler*, Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, sayı: 24, Ankara 2006, s. 187.

⁸⁰ Geniş bilgi için bk., Polat, Kemal, “Kırgız Halk Dindarlığında Dua Fenomeni”, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta 2007, s. 429-438.

⁸¹ Mırzabaev, Mametbek, *Kırgızlarda Dinî Hayat, (Oş Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 121-123.

⁸² Kırgızların dini hayatlarıyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Mırzabaev, Mametbek, *Kırgızlarda Dinî Hayat*, s. 102-123.

Caynamazın caydırıp / Seccadesini serdittirmiştir.
 Canına çayın koydurup / Yanına çayını koyduran
 On iki parz kırk sünnöt / On iki farz kırk sünnet
 Kaza kılpay atkargan /Kazaya bırakmadan yerine getirmiştir
 Kazasız namaz kayda iken / Kazasız namaz nerededir.
 Soobuu sizge payda eken / Sevabı size faydadır.⁸³

Bu mısralarda da ifade edildiği üzere Kırgızlar *farz*, *sünnet*, *kaza*, *sevap* gibi fikhî kavramları sıklıkla kullanmaktadırlar.

Kırgızlarda İslam fikhında tartışılan konulardan olan *ıskât-ı salât*, *ıskât-ı savm*la ilgili olarak “*Bidiyasın ötkürüp / Fidyе vererek*” sözüyle ifade edilmiş, ölen kişinin kılamadığı namaz, tutamadığı oruç için kullanılmıştır.⁸⁴ İslam fikhında namaz, oruç gibi her mükellefin yerine getirmekle sorumlu olduğu bedenî ve şahsî ibadetlerin, başkası tarafından yerine getirilmesi mümkün olmamakla birlikte, oruç ibadetini sürekli yaşlılık veya daha sonra kaza etme ümidi olmayan kimse için fidye ile telafi yoluna gidilmesine cevaz verilmiştir. Hanefiler, oruç yerine fidyenin ödenmesine “*misli gayri makul ile kaza*” demeleri,⁸⁵ fidye ile ıskât-ı savmın bir istisna olduğunu gösterirken, namaz ibadetinin oruca kıyasla fidye ile ıskatı veya niyabetle telafisi caiz olmamaktadır.⁸⁶

Kırgızların namazda kibleye yönelmeleri, onlara normal yaşamda da kibleye saygılı olmayı ve hatta kibleye karşı ayak uzatılmayacağını “*Kıbil karap siyilbeyt / Kibleye karşı ayak uzatılarak yatılmaz*” sözüyle açıklamışlardır.⁸⁷ Verdiğimiz bu örnekler Kırgızların yaşamlarında namaz ibadetinden haberdar oldukları ve bu ibadeti daha çok gelenek ve dua olarak algıladıklarını görmekteyiz.

2. Oruç

İslâm’ın temel ibadetlerinden biri olan orucun, Kırgızların hayatında önemli bir yeri vardır. Oruç, Orozosun Açpay (Orucunu Tutmak): Oruç tutmak Kırgızlarda "Oro- zosun açpay",

⁸³ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 179.

⁸⁴ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 179.

⁸⁵ es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b.Ebi Sehl (h.400-483/m.1009-1090), *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 49.

⁸⁶ Konuyla ilgili olarak Mâverâünnehir fikh âlimlerinden Şemsü'l-Eimme, İmam Serahsî (h.400-483/m.1009-1090) ve İmam Muhammed’in görüşleri için bk., es-Serahsî, *Usûl*, s. 51.

⁸⁷ Polat, *Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 198.

"Ooz bekituu" (ağız kapatmak) ve orucu açmak, iftar yapmak da "ooz açuu" (ağız açmak) deyimleri ile anlatılır.⁸⁸ Kırgızca yazılmış İslâm ibadetleri türünden olan dini kitaplarda orucu bozan durumlar açıklanarak; ramazanda, havuzda veya benzeri yerlerde yıkanmaktan uzak durulması önerilmektedir.⁸⁹ Oruç ile ilgili Kırgız anlayışının temel bilgilerini onların şiirlerinde görmekteyiz. Kırgızlar, oruç ve ramazana ayrı bir önem vererek özellikle ramazan ayının ikinci yarısından sonra manilerle bu anlayışlarını dile getirirler.

On eki ayda bir kelen orozo can / On iki ayda bir kere gelen oruç can

Kabil bolsun orozon tutkanın can / Tuttuğun oruç kabul osun

Bu ve bunun gibi birçok mısralarında ibadetle ilgili fıkhi konuları anlatmaya çalışırlar.

Oruç ibadetine oldukça önem veren Kırgızlar, fitrelerini mollalar vasıtasıyla yetim fakir ve ihtiyaç sahiplerine dağıtıyorlar,⁹⁰ Ramazan ayında da teravih namazlarını her dört rekâta dinlenerek kılarlar.⁹¹ Kırgızların teravih namazı anlayışı, İslam fıkıh anlayışına uygun olarak gerçekleşmektedir. Teravih namazının her dört rek'atı *terviha* kavramıyla ifade edilmektedir.⁹² Etimolojik olarak *teravih*, dinlenmek anlamında ve fikhî görüşlere uygun olan her iki *terviha* arasında bir *terviha* miktarı kadar dinlenilerek kılınmasıdır.⁹³ Kırgızlar ramazan ayının sadece yeme içmeden uzak kalmak olmadığını, gözün harama bakmaktan, dilin yalan söylemekten ve dedikodudan korunması gerektiğini belirtirler ve bunu *caramazan* sözlü geleneğiyle yapmaya çalışırlar. Ramazan ayında evler gezilerek o anki duruma göre şiir halinde şarkılar söylerler. *Caramazan* olarak belirtilen bu gelenekte şiir söyleyenlerin reşit ve oruçlu olması, herhangi bir menfaatin olmaması, verilen hediyelerin adil olarak dağıtılması esastır.⁹⁴ Kırgız hayatında bu çeşit uygulamalar mevcuttur.

3. Zekât

İslâm'ın temel esaslarından biri olan zekât, *temizlenme*, *arınma* anlamlarında Kırgızların hayatında önem verdikleri mâlî bir ibadettir. Hayatlarında "zeket" olarak ifade

⁸⁸ Karasevey, *Nakil Sözdër'*, s. 257-258.

⁸⁹ *İslam İbadatları*, Bişkek 1992.

⁹⁰ Kutlu, Sönmez, *Kırgızistan'da Ramazan*, s. 7.

⁹¹ Kutlu, *Kırgızistan'da Ramazan*, s. 18

⁹² el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (h.599-683), *el-İhtiyâr Li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2010, I, 94.

⁹³ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, I, 94.

⁹⁴ Polat, "Kırgızistan'da Dînî Günler ve Bayramlar", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 5, sayı: 14, s. 173-174.

edilen bu ibadetle ilgili fikhî kavramları, şiirlerinde kullanmışlar⁹⁵ ve bu kavramların Allah'ın bir emri olduğunu açıklamışlardır.⁹⁶

Kırgızlar zekât ibadetini sözlü kültür olan şiirlerinde anlatarak zekâtın kırkta birinin verileceğini ve temizlik anlamında olduğunu açıklarlar. Ve bunu şu ifadeleriyle dile getirirler.

Koyundun esebi kırktan biri / Koyunun hesabı kırkta birdir.

Keter zekat bersen könüldön kir/Zekât verirsən gönüller temizlenir, sözleriyle ve ayrıca Kırgızların Zekât verdiği, Manas destanında “*Kalkın dinge salganı / Halkı dine sevketmiştir*” şeklinde zikredilir.⁹⁷ Kırgızların zekât ibadetine çok önceleri de yabancı olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum onların Müslümanlığı kabul ettiklerinin bir göstergesi durumundadır. Çünkü Manas Destanı, IX. asırdan itibaren Kırgızların tarihinden bahseden bir kanıt niteliğindedir.⁹⁸

4. Hac

Kırgızca'da “*Acı*” şeklinde ifade edilen Hac ibadetini, Kırgız edebiyatında Mâverâünnahir fıkıh kültürüne uygun ve şifâhî olarak görebilmekteyiz. Kırgızlar “*Acı bedel*”, “*Bedel haccı*” sözüyle Hacla ilgili bilgilerini ifade etmeleri yanında, Semerkant ve Buhara gibi ilim merkezlerinden gelen kişilere para vererek onları hacca gönderirler ve bu kişiler toplum tarafından saygıyla anılır ve itibar görürlerdi.⁹⁹ Hacdan gelen zemzem suyunu “*Zamzam Suusu*” sözüyle ifade edip, kibleye dönerek ve “*Allahuekber*” diyerek içerlerdi.¹⁰⁰ Kırgızlar İslam'ın temellerinden olan hac ibadetini yerine getirirken bazı kısıtlamalara maruz kalmışlardır. Özellikle Sovyet rejimi, Kırgızların kendi birlik ve beraberlikleri için önemli olan dinî uygulamalarını ve bu ibadetlerden olan hac ibadetini zaman zaman yasaklamış, çeşitli baskılar uygulamıştır.¹⁰¹

Kırgızların ibadet hayatı İslam'ı kabul etmeleriyle başlamıştır. Zamanla İslamî bilgilere sahip oldukça önceden benimsedikleri İslam dışı örf, âdet ve inançlarını İslamlaştırmaya çalıştıkları, İslam hukukunu diğer hukuklardan ayıran ve temel özelliklerinden olan ibadetleri ve bunun bilgisi *ilm-i hali* Mâverâünnahir fıkıh kültüründen aldıkları anlaşılmaktadır.

⁹⁵ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 182.

⁹⁶ Bakara, 2/43.

⁹⁷ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 182.

⁹⁸ Gülensoy, Tuncer, “Manas Destanı”, *DİA*, Ankara 2003, s. 557.

⁹⁹ Karasevey, *Nakil Sözder'*, s. 123.

¹⁰⁰ Karasevey, *Nakil Sözder'*, s. 122-123.

¹⁰¹ Polat, *Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 223.

B. Muamelat Açısından

Mâverâünnehir fıkıh kültürünün Kırgız hayatında etkilerine muamelat açısından bakıldığında sözlü kültür şeklinde etkili olduğu görülmektedir. Hıristiyanlık, Şamanizm, Budizm gibi İslam öncesi inanç gereği olan muamelat uygulamalarının, Kırgızların tek din olarak İslam'ı kabul etmelerinden sonra İslamî ilkelere göre şekillendiği, sözlü kültürlerinde görülmektedir.

Kırgızlar emanete riayet etmeyi “Amanatka kıyanat kılba / Emanete hıyanet etme”, “Uluuga urmat, kiçüügö ızat / Büyüklere saygı küçüklere izzet” sözleriyle dikkat çekerler.¹⁰² Toplumda ve özellikle hüküm konusunda adaletli olmanın gerekliliğini aşağıdaki şiirle açıklarlar.

Kazı bolson, kalış bol / Kadı isen, halis ol,

Tuura bolboson / Doğru olmazsan,

Biylikten ıraak bol / İdareden uzak ol.

Kazıdan kalıştık ketse / Kadıdan halislik giderse,

Kalktan tınçtık ketet / Halktan huzur gider.¹⁰³

Kırgızlar fıkıhın önemli konularından olan helal ve haramları atasözlerinde “*Adal emgek abiyir taptırat / Helal çalışma itibar buldurur*”, *Aram emgek azabın tarttırat / Haram çalışma azab çektirir*” şeklinde ifade ederler.¹⁰⁴

Allah ve kul hakkı olan zinanın haram olduğunu, toplumu ifsat ettiğini, İslam'ın zaruri maslahatlardan kabul ettiği ırzın ve namusun korunması bağlamında değerlendirildiğini Kırgızların sözlü kültüründe görmekteyiz. Nikâhsız doğan çocuklar için “Aram siydik / Haram idrar oğluymuş” tabiri, nikâhlı olarak meşru evlilikten dünyaya gelen çocuklar için “*Ak nikeden tuugan / Hak nikâhtan doğmuş*” ibaresi kullanılır.¹⁰⁵

Duanın Kırgız hayatında etkileri, günlük hayatlarına yansımıştır.¹⁰⁶ Onlar, mezarlıkları ziyaret ederek ve Kur'an'dan sureler okuyarak Allah'a münacaatta bulunurlar. Kendi

¹⁰² Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 188, 189.

¹⁰³ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 196.

¹⁰⁴ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 192.

¹⁰⁵ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, s. 201.

¹⁰⁶ Polat, “Dua Fenomeni”, s. 429-438.

deyimlerinde “*Dubay salam/Dua selam*” şeklinde olduğunu görmekteyiz.¹⁰⁷ Kırgızların, yaşamlarında Kur’ânî referanslara göre hareket ettikleri, en azından Kur’an inancına sahip oldukları; gerek Manas Destanı’nda gerekse diğer şifahî kaynaklarında ve son dönemlerdeki Kırgız edebiyatında görülmektedir.

“*Batuba kılıu*”, “*fetva vermek*” anlamında kullanılan bir ifadedir. Kırgızlar, dini yaşam ve pratiklerinde kendi toplumlarında önde gelen, müftü konumunda olan ve kendilerine *molla* olarak adlandırdıkları kişilere fetvalar sorar, bu fetvalara göre hayatlarını tanzim etmeye çalışırlar.¹⁰⁸

Kırgızlar, insani ilişkilerinde ve aile hukukunun konularından olan nafaka ile ilgili “*Nafaka Tölöö*”, “*Nafaka vermek*” kavramını kullanarak, ailenin geçimi için yapılan harcamalara aile nafakası, ayrılan kadın için nafaka ve anne baba için nafaka olmak üzere çeşitlere ayırırlar.¹⁰⁹

Kırgızların sosyal hayatlarında, İslam’ın sosyal adalet ve sosyal dayanışma ilkelerinin etkili olduğu ve bu anlayışın, muamelelerine yansıdığı görülmektedir. Kırgızlar İslam’ı kabul etmekle birlikte ibadet hayatları, toplumsal ilişkilerinde ve aile hukuku konularında İslam fikhına uygun bir yaşantı benimsemişler ve bunu geliştirmeye çalışmışlardır. Fıkıhın ibadet ve muamelat konuları, Kur’an ve hadis kitaplarına dayalı olarak Kırgızların daha çok sözlü kültüründe yer almış, yerine göre atasözü, yerine göre şiir şeklinde tezahür etmiş ve bunları hayatlarında uygulamışlardır.

Sonuç

Mâverâünnehir ifadesi kelime anlamından farklı olarak İslam medeniyetinin kök saldıği toprakların adı olmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra dünyanın değişik yerlerine yayılan İslam, Mâverâünnehir topraklarını içine alarak insanlığa hayat vermiştir. Mâverâünnehir, sadece Amuderya (Ceyhun), Siriderya (Seyhun) arasında kalan yerler değil, Aral gölünden Horasan’a, Belh ve Serahs’a, Beykent’ten Fergana’ya kadar genel coğrafyanın adıdır. Mâverâünnehir coğrafyasında Semerkant, Buhara, Taşkent gibi önemli ilim merkezlerinde yetişen onlarca İslam âlimi ve fıkıhçı bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Karasevey, *Nakil Sözder*, s. 91.

¹⁰⁸ Karasevey, *Nakil Sözder*, s. 65.

¹⁰⁹ Karasevey, *Nakil Sözder*, s. 249.

Karahanlılar (840-1212) döneminden itibaren fikhî açıdan kısaca değerlendirdiğimiz Mâverâünnehir coğrafyası, İslâmî ilimlerde son derece önemlidir. Özellikle buralarda oluşan fikh havzaları bunun en önemli kanıtıdır. Mâverâünnehir’de Mergînân, Şaş, Kâsân, Buhara ve Semerkant fikh havzaları en belirgin olanlarıdır. Mâverâünnehir topraklarında hâkim olan yönetim anlayışının bu havzaların gelişim sürecinde etkili olduğu dikkat çekmektedir.

Mâverâünnehir’de İslam fikh mezheplerinin varlığını ve bu mezheplerden en çok yaygın olanın Hanefi mezhebi olduğunu görmekteyiz. Denilebilir ki Hanefi mezhebinin Irak ve Horasan’dan sonra en çok yaygın olduğu yer Mâverâünnehir topraklarıdır. Çünkü Hanefi mezhebi Mâverâünnehir’de silsileler halinde bir nevi aynı aileye bağlı Hanefi âlimler topluluğu haline gelmiş, Hanefi fikhına ayrı bir itina gösterilmiş, Karahanlıların yöneticileri başta olmak üzere ileri gelen müslüman yöneticiler bu mezhebe ve mensuplarına oldukça saygılı olmuşlardır. Hanefi mezhebinden sonra en çok yaygın olan Şâfi mezhebi olmuş ve özellikle Şaş fikh havzası, bu mezhebe öncülük etmiştir.

Mâverâünnehir’de gelişen İslâmî ilimler ve bunlar içerisinde bulunan fikh zamanla Anadolu dâhil birçok yere yayılmış, Mâverâünnehir fikhçılarının eserleri asırlarca medreselerde okutulmuş ve bu eserlere şerhler, haşiyeler yazılmıştır.

Bugün Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan topraklarının hemen tamamını kapsayan Mâverâünnehir bölgesi fikh anlayışı, bu topraklarda günümüze kadar yaşamış birçok milleti etkilemiş¹¹⁰ ve onların İslam dinine ait anlayışlarının oluşmasında rol almıştır.

Mâverâünnehir topraklarında göçebe halinde yaşayan Kırgızlar, İslam’la II. (VIII.) asırda tanışmış ve özellikle Karahanlılardan itibaren Müslümanlıkla ilgili daha fazla bilgiye ulaşarak İslam’ı öğrenmeye çalışmışlardır. Kırgızların İslamlaşması daha çok güneyde yaşayan Kırgızları kapsamaktadır. Mâverâünnehir İslam bilgi medeniyeti, altın çağına ulaştıktan sonra Moğollar ve Rus rejimi tarafından uygulanan baskılar sebebiyle gerilemiştir. Kırgızlar, bu tarihi süreçte olumsuz etkilenmesine rağmen İslâm’ın Mâverâünnehir’de yayılmasından sonra İslâm’la tanışmış, dîni hayatlarında Mâverâünnehir kültürü ve fikhçileri etkili olmuş ve bu etkiyi sözlü kültürlerinde ve geleneklerinde farklı şekillerde açıklamışlardır.

¹¹⁰ Aydınlı, *V/ XI. Yüzyılda Maveraünnehir*, s. 73.

Kırgızların Karahanlılar zamanında İslam'ı kabul etmeleri ve bu kabulün artarak devam etmesi, Mâverâünnehir, Fergana, Şaş, Taşkent bölgelerinden gelen din bilginlerinden ilmi-hal öğrenmeleri, günümüzdeki dini yaşamlarının Mâverâünnehir fıkıh anlayışıyla benzerlik taşıması, yazılı kaynaklarının fıkıhla ilgili olması, Hanefi fıkıh âlimlerinin birçoğunun Kırgızistan'da bulunması gibi faktörler, Kırgızların Mâverâünnehir fıkıh kültüründen çok uzak olmadığını göstermekle birlikte; çoğunlukla göçebe hayatı yaşamaları, yönetimleri tarafından çeşitli baskılara ve İslâmî bilgi ve eğitimden yoksun bırakan politikalara maruz kalmaları sebebiyle yeteri kadar istifade edemedikleri, namaz, oruç, hac gibi ibadetlerinin formal olmayıp daha ziyade informal düzeyde olduğu görülmektedir.

Hız. Peygamber zamanından itibaren dünyanın farklı bölgelerinde yayılan İslam Dini ve buna bağlı olarak İslami ilimlerin günümüz ihtiyaçlarına cevap vererek gelişmesi, Mâverâünnehir ilim kültürünün ve fıkıh anlayışının doğru ve sahih İslami bilgiyle yeniden eski ihtişamına kavuşması, İslam dünyasının ve bu alanda çalışan İslam ulemasının en önemli görevi olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Acimamatov, Z. (2006). Ebû Hanîfe'nin menkıbevî kişiliği ve Kırgızlar arasında Ebû Hanîfe hakkındaki menkıbeler. *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 8(24).
- Akbulut, D. A. (1984). *Arap fütühatına kadar Mâverâünnehir ve Horasan'da Türkler* (M:Ö. II-M.S.VII. yy), Yayınlanmamış doktora tezi, A.Ü., Erzurum.
- Aydınlı, O. (2010). *V/XI. Yüzyılda Maveraünnehir' de siyasi ve kültürel durum*. Uluslararası Serahsi Sempozyumu, DİB. Yayınları, s. 73, 15-17 Ekim 2010, Sakarya.
- Başoğlu, T. (1998). Hicri beşinci asırda fıkıh genel özellikler ve mezheplerin yeniden şekillenmesi. *İlam Araştırma Dergisi*, III(2), 113-140.
- Coşkun, S. (2002). *Kırgızistan'lı bir âlim: Şerafeddin Kervânî hayatı, eserleri ve hadisçiliği*. A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 331-346.
- Çiftçiöğlü, İ. (2008). Orta Asya - Anadolu ilim ve kültür köprüsü (XI-XVI. yüzyıllar). *Bilig*, 44.
- el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (h.599-683), *el-İhtiyâr Li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2010.
- Erdem, M. (2000). *Kırgız Türkleri: sosyal antropoloji araştırmaları*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Erşahin, S. (1999). Kırgızların İslamlaşması üzerine bazı mülâhazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1).
- Esin, E (1978). *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi ve İslâm'a giriş*. İstanbul.
- es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebi Sehl (h.400-483/m.1009-1090), *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

- Genç, R. (2004). *Karahandar mamleketinin biylik düzüülüşü*. (çev. Muzaffer Ürekli, Ziba Musabaeva), Bişkek
- Gülensoy, T. (2003). *Manas Destanı. DİA*, Ankara .
- Hamidullah, M. (2009). *Serahsî. DİA*, XXXVI, İstanbul.
- İbn Kutluboğa (1962). *Tâcu't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Bağdat.
- İbnü'l Esir, *el Kamil fi't Tarih*, (Çev: Ahmet Ağırakça), İstanbul 1991.
- Jusubaliev, A. (2007). *Kırgızların İslamiyeti kabulü*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karasevey, H. (1982). *Nakil Sözder'*, Frunze
- Kavakçı, Y. Z. (1976). *XI ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde Mâverâünnehir İslam hukukçuları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kıldioğlu, M. (2006). *IX-XVI. asırlarda Yenisey-İrtiş bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30.
- Köse, M. (2001). *Ferganalı bir hukukçu Merginani ve Hidaye adlı eseri. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17.
- Kutlu, S (2007). *Kırgızistan'da Ramazan ve dinî bayramlar. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 42.
- Leknevî, el-Hindî Muhammed Abdu'l-Hay, *el-Fevâid el-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire ty.
- Mırzabaev, M. (2003). *Kırgızlarda dinî hayat, (Oş Örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Muhammedcanov, A. (2011). *Taşkent. DİA*, XXXX, Ankara.
- Özel, "Kadîhân", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- Özel, A. (1990). *Hanefî fıkıh âlimleri*. Ankara: TDV Yayınları
- Özgüdenli, O. G. (2003). *Mâverâünnehir. DİA*, XXVIII, Ankara.
- Polat, K. (2002). *Kırgızistan'da dinî günler ve bayramlar. Dinî Araştırmalar Dergisi*, 5(14).
- Polat, K. (2004). *Beşikten mezara Kırgız Türklerinde gelenek ve inanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, K. (2007). *Kırgız halk dindarlığında dua fenomeni*. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta.
- Pritsak. O. (1988). *Kara-hanlılar. İA*, VI, İstanbul.
- Saray, M. (2002). *Kırgızistan, DİA*, XXV, Ankara.
- Sıddıkoğlu, O. (1990). *Tarih-i Kırgız-ı Şadmaniye Kırgız sancırası*, Frunze.
- Şeşen, R. (1992). *Buhara, DİA*, XVI, Ankara.
- Taberî (1983). *Tarihu Taberi*, İstanbul.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed b. Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire ts.

- Takıyyüddin b. Abdulkâdir et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Tahk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Riyad 1983.
- Taşağı, A. (2004). Merginân. *DİA*, XXVIV, Ankara.
- Togan A. Zeki Velidi (1949). *Umumi Türk tarihine giriş*, İstanbul.
- Toprak, M. S. (2012). Üşî. *DİA*, XXXXII, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devletinin İlmiye teşkilatı*, Ankara.
- Vahit, G. (2013). *Kırgızistan'da tasavvufî durum. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (2).
- Yıldız, H. D. (1980). *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2002). Kuteybe b. Müslim. *DİA*, XXVI.